

özellikle de Kantçı vazife ahlâkının geniş etkisi görülür. Ayrıca kitapta Kınalızâde Ali Efendi'nin *Ahlâk-ı Alâî'si*, Taşköprizâde Kemâleddin Efendi'nin *Mevzûâtü'l-ülûm'u*, Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın *Mârifetnâme'si* gibi klasik kaynaklarla Ferit Kam'ın *Mebâdî-i Felsefeden İlm-i Ahlâk*, Sâlih Zeki'nin *Felsefe-i Ahlâkiyye*, Ali Haydar'ın *Büyük Usûl-i Fıkıh*, Ziya Gökalp'in *Türk Medeniyeti Tarihi* başlıklı kitapları gibi yeni çalışmalara da atıflar yapılmıştır. Eserin sonuna Türkçe terimlerin Fransızca karşılıklarını gösteren bir liste eklenmiştir. **5. Bedîyat** (İstanbul 1931). Türkiye'de estetik dilinin oluşmasında önemli bir aşama sayılan eserde Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki sanat ve edebiyata dair birikimin meczedilmeye çalışıldığı görülür. Başlıca referansları arasında M. Fuad Köprülü'nün *Türk Edebiyatı Tarihi*, İsmail Habip'in *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi*, Celâl Esat Arseven'in *Genel Sanat Tarihi ve Sanat Kamusu* adlı eserleriyle müzik terimlerinde Rauf Yektâ Bey'in şifahi açıklamaları vardır. Kitapta Fuzûlî, Bâkî, Nedîm, Şeyh Galib, Nâmık Kemal ve Abdülhak Hâmid'in estetik anlayışlarına da yer verilir. Bu eserin sonuna da bir lugatçe ile Türkçe terimlerin Fransızca karşılıklarını veren geniş bir liste konmuştur. **6. Aristo** (İstanbul 1931). Cumhuriyet döneminde Aristo ve felsefesi hakkında yapılan ilk müstakil çalışmadır. Aristo'ya dair bir eserde *Ahlâk-ı Alâî*, *Mevzûâtü'l-ülûm* ve *Mârifetnâme* gibi Osmanlı felsefe birikimine yoğun atıflar ve bazı karşılaştırmalar yapılması dikkat çekicidir. **7. Eski Yunan Terbiyecileri: Isparta Terbiyesi, Atinalıların Terbiyesi, Fisagor, Sokrat, Eflatun, Xenophon, Aristo** (İstanbul 1931). Eğitim felsefesi alanında tercüme-telif tarzında bir çalışmadır. Eserde Kınalızâde'nin ve Ziyâ Paşa, Yüsf Kâmil Paşa, Ahmed Vefik Paşa, Ahmed Midhat Efendi gibi son dönem Osmanlı aydınlarının eğitim anlayışlarına da yer verilmiştir. **8. Felsefe Bakaloryası: Ruhiyat, Mantık, Ahlâk, Metafizik** (İstanbul 1932). Çankı'nın özellikle öğrenciler için Fransızca'dan çevirdiği felsefeye giriş kitabıdır. **9. Eflâtun** (İstanbul 1933). Yine Cumhuriyet döneminde Eflâtun hakkında yazılan ilk müstakil kitaptır; sonunda terimler bölümüyle bir lugatçe bulunur. **10. Küçük Felsefe Tarihi** (İstanbul 1933). Müellif bu eserinden ileride basılacak *Felsefe Lûgatı'nın* mukaddimesi olarak söz etmektedir. **11. İctimaiyat Nedir?**

(İstanbul 1933). Çankı'nın İstanbul Erkek Lisesi'nde verdiği derslerin notlarından meydana gelmiştir. **12. Büyük Felsefe Lûgatı** (I-III, 1954-1958). Mustafa Namık Çankı'nın en önemli eseridir. Kitabın yazımına 1942'de başlanıp müsveddesi 1947'de hazırlanmışsa da nihai şeklini alması ve tamamının basılması 1958 yılına bulmuştur. Eserde madde başı olarak Fransızca terimler alınmış; altında bunların Yunanca ve Latince asılları, yerine göre modern Batı dilleriyle Arapça, Osmanlı Türkçesi, yeni Türkçe ve yer yer farklı Türk lehçelerindeki karşılıkları, İslâm kültüründe geçen konuyla ilgili başka kelimeler ve bunların anlamları yazılmış; ardından terimlerin değişik bilim ve felsefe alanlarındaki mânaları açıklanmış; Batı ve İslâm kaynaklarına dayalı ansiklopedik bilgiler verilmiştir. III. cildin sonuna da uzun bir terimler listesi konmuştur. *Büyük Felsefe Lûgatı'nda* başta İbn Sînâ olmak üzere Gazzâlî, Seyyid Şerif el-Cürçânî, İbn Haldûn, Taşköprizâde, Kınalızâde, İbrâhim Hakkı Erzurûmî, İsmâil Rusûhî Ankaravî, Bursalı İsmâil Hakkı, Gelenbevî, Ali Sedad, Babanzâde Ahmed Naim, Mehmet Ali Ayni, İsmail Hakkı İzmirli gibi müslüman ilim ve fikir adamlarıyla Eflâtun, Aristo, Bacon, Pascal, Descartes, Spinoza, Leibniz, John Locke, Malebranche, Montesquieu, Rousseau, David Hume, Kant, Auguste Comte, J. Stuart Mill gibi Batılı düşünürlerin eserlerinden yararlanılmış, ayrıca yabancı felsefe sözlükleri, Arapça-Türkçe sözlükler, kamusal, çeşitli terim sözlükleri ve Türkçe sözlükler kullanılmıştır. Çankı'nın başta *Cumhuriyet* gazetesi olmak üzere *Ulus*, *Meslek*, *İnsan*, *İnanç*, *Savaş*, *Yeni Terbiye* gibi gazete ve dergilerle *İslâm-Türk Ansiklopedisi'nde* çok sayıda yazısı çıkmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Namdar Rahmi Karatay, *Felsefi Meslekler Vokabüleri*, Afyon 1932; Haydar Tolun, *Felsefe Vokabüleri*, Bursa 1934; Cemil Meriç, *Jurnal: 1966-83* (haz. Mahmut Ali Meriç), İstanbul 1993, II, 281-283; Ünal Yeşiloğlu v.dğr., *Mustafa Namık (Çankı): Hayatı ve Ahlak İsimli Eserinin İncelenmesi* (mezuniyet tezi, 1998), AÜ İlahiyat Fakültesi; Aişe Taban, *Mustafa Namık Çankı'nın Büyük Felsefe Lûgatı'nda Klasik İslâm Felsefesiyle İrtibat Tarzı: İbn Sînâ Örneği* (yüksek lisans tezi, 2013), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; "Mustafa Namık Çankı", *İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası*, I/18, İstanbul 1941, s. 3; Hilmi Ziya Ülken, "Büyük Felsefe Lûgatı", *Yeni Sabah*, İstanbul 17 Mayıs 1954; Hasan Âli Yücel, "Lûgat Paralaması", *Cumhuriyet*, İstanbul 18 Temmuz 1954; H. Nime-tullah Öztürk, "Büyük Felsefe Lûgatı ve Uydurma ile İşleme", *TDL*, IV/37 (1954), s. 9-12; Sami N. Özerdim, "Büyük Felsefe Lûgatı", a.e., III/36 (1954), s. 735-737; a.mlf., "Küçük Bir Cevap",

a.e., IV/40 (1955), s. 250; a.mlf., "Büyük Felsefe Lûgatı", a.e., IX/101 (1960), s. 280; Mübahat Türker, "Bibliyografya", *DTCFD*, XIII/3 (1955), s. 97-110; "Tenkid ve Tahlil: Büyük Felsefe Lûgatı", *SR*, X/235 (1956), s. 156-158; "Kaybettiklerimiz: Mustafa Namık Çankı ve Eserleri", *Cumhuriyet*, 15 Mart 1965.

RECEP ALPYAĞIL

ÇANKIRILI SADREDDİN EFENDİ

(1855-1931)

Son dönem Osmanlı âlimi,
Dârülfünun İlahiyat Fakültesi hocası.

Ebû Talha Abdülkâdir Sadreddin 3 Receb 1271 (22 Mart 1855) tarihinde İstanbul'da doğdu. *Mefâtihu künûzi'l-İslâm* adlı eserinde (vr. 5^a) nesebini Abdülkâdir Sadreddin b. Abdullah Sabrî b. Abdülkâdir b. Abdullah b. Hasan el-Kangırî (Kengarâvî) el-Koçhisârî şeklinde zikreder. Babası Şam merkez nâibi, bilâd-ı hamse mevâfisinden Hâfız Abdullah Sabri Efendi'dir. Büyük dedesi Kayırmzâde Abdullah Efendi huzur derslerinde muhatap ve mukarrir olarak bulunmuş, Kudüs kadılığı vazifesinin ardından 1824'te vefat etmiştir.

Sadreddin Efendi ilk eğitimini babasından aldıktan sonra başta İstanbul ve Şam olmak üzere farklı şehirlerde İslâmî ilimleri tahsil ederek birçok âlimden icâzet aldı. Bunlar arasında Muhammed el-Cuhadâr, Abdülkâdir el-Üstüvânî, Muhammed ez-Zehâvî, Bekrî el-Attâr, Osman el-Hatîb el-Hanbelî, Tevfik es-Süyûtî, Muhammed Saîd el-Yemânî, Tâhir el-Cezâirî, Ebû Nesîb el-Hamzâvî, Ebû Hâşim Abdürrezzâk b. Hüseyin el-A'zamî ve Muhammed İzzet Eyyübî sayılabilir. *Mefâtihu künûzi'l-İslâm'da* saydığı bu isimlerden hocalarının daha çok Şam ulemâsından olduğu anlaşılmaktadır (*MMIAdm.*, XXIV/3 [1949], s. 420-421). Sadreddin Efendi'ye 31 Mayıs 1871 tarihinde İstanbul müderrisliği pâyesi verildi. Suriye vilâyetinde Dûmâ ve Humus kazaları niyâbetinde bulundu. Hüdâvendigâr (Bursa) vilâyeti Gönen kazası

Çankırlı
Sadreddin
Efendi

nâibliğinden sonra Cidde Bidâyet Mahkemesi, ardından Isparta Sancağı Bidâyet Mahkemesi reisliğine getirildi. Beyrut, Dımaşk, Bağdat, Trabzon, Manastır ve Kosova gibi şehirlerde mahkeme reisliği yaptı. 3 Mart 1913'te, Dârülfünun İlahiyat Fakültesi'nde hikmet-i teşrî muallimliğine tayin edildi ve bu göreve iki yıl devam etti. Ayrıca Tedkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi, Maarif Meclisi İmlâ Encümeni üyeliğlerinde bulundu. 20 Eylül 1920 tarihinde Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye üyeliğine getirildiyse de bu görevi uzun sürmedi. 1927'de Üsküdar Salacak'taki Müşir Mehmed Paşa Yalısı'nın selâmlık kısmını satın aldı, ömrünün kalan kısmını burada geçirdi. 14 Şubat 1931'de İstanbul'da vefat etti ve Karacaahmet Mezarlığı'nda defnedildi. Sadreddin Efendi'nin hanımı Şam ulemâsından Mekkizâde Muhammed Ebü'l-Hayr İbn Âbidin Efendi'nin kızı Behiye Hanım'dır.

Eserleri. Sadreddin Efendi'nin bir kısmı yayımlanmış, çoğu yazma ve müsvedde halindeki eserlerinde yayımlananları şunlardır: 1. *ez-Zerîa fî ilmi'ş-şerîa* (İstanbul 1893). Fıkıh usulü konularını tablolar halinde anlatan Türkçe bir eserdir. 2. *el-Mûfi fi'n-naḥvi'l-Kûfi*. Muhammed Behcet el-Baytâr tarafından müellif nüshasına dayanılarak yayımlanmış (MMİADm., XXIV/3 [1949], s. 417-432; XXIV/4, s. 560-582; XXV/2 [1950], s. 223-246; XXV/3, s. 399-414; XXV/4, s. 511-534; XXVI/1 [1951], s. 85-100; XXVI/2, s. 199-222; XXVI/3, s. 407-422; XXVI/4, s. 577-589), ayrıca kitap halinde de basılmıştır (Dımaşk 1950, 1427/2006). 3. *Keşfü'l-ğumme 'an iftirâki'l-ümme*. İtikadî mezheplerin tarihî gelişimiyle görüşlerinin ele alınıp eleştirildiği hacimli bir eserdir. Kitabın bir bölümü Câmîatü'l-Medîneti'l-İslâmiyye'de Külliyyetü usûli'd-dîn'de iki doktora tezi halinde tahkik edilmiştir (I ve II. cilt ile III. cildin 22. varakına kadar, Ali Abdüllatif el-Kîlânî [2005], III. cildin 22. varakından itibaren, IV ve V. ile VI. cildin 27. varakına kadar, Ahmed Aymer [2010]). 4. *Hikmet-i Teşrî*. Müellifin Dârülfünun İlahiyat Fakültesi'ndeki ders notlarından ibarettir. Bunların ilk kısmı *Mahfil* dergisinde yayımlanmıştır (sy. 2 [İstanbul 1338/1920], s. 23-24; sy. 3 [İstanbul 1338/1920], s. 42-44). Eserin tesbit edilebilen tek müellif nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Mehmet Zeki Pakalın, nr. 80). 5. *Mefâtîhu künûzi'l-İslâm*. Sadreddin Efendi'nin hadis, tefsir, fıkıh, tabakata, tarih, ahlâk vb. alanlardaki kitaplara ait senedleri zikrettiği eserin müellif hattı nüshası Zâhiriyye

Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 10650). Sadreddin Efendi'nin ayrıca Hu-kük-ı Âile Kararnâmesi hakkında *Sebilür-reşâd*'in 382-445. sayılarında yayımlanmış yirmi adet makalesi vardır (Ceyhan, s. 427-428). Ahmet Yasin Küçüktiryaki bu makaleler üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (2009, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). Muhammed Behcet el-Baytâr, Sadreddin Efendi'nin daha başka eserlerini de zikretmektedir (MMİADm., XXIV/3 [1949], s. 420).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, DH.SAİD, Dosya nr. 72, Gömlek nr. 210; Abdülkâdir Sadreddin, *Mefâtîhu künûzi'l-İslâm*, Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, nr. 10650, vr. 5*; a.mlf., "Hikmet-i Teşrî", Mukaddime", *Mahfil*, sy. 2, İstanbul 1338/1920, s. 23-24; sy. 3 (1338/1920), s. 42-44; Esmâ el-Himsî, *Fihrisü Maḥtûlâtı Dâri'l-kütübî'z-Zâhiriyye: 'Ulümü'l-luğati'l-'Arabîyye: en-Naḥv*, Dımaşk 1393/1973, s. 519; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), IV, 40-41; Abdullah Ceyhan, *Sırat-ı Müstakîm ve Sebilürreşad Mecmuaları Fihristi*, Ankara 1991, s. 427-428; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mû'ellifin*, Beyrut 1414/1993, I, 838; II, 190; M. Behcet el-Baytâr, "el-Mûfi fi'n-naḥvi'l-Kûfi", *MMİADm.*, XXIV/3 (1949), s. 420-421.

ALİ BENLİ

ÇAVLI, Emin Âli

(1888-1968)

Tarihçiliği ve eleştirileriyle tanınan yazar.

İstanbul Kadirga'da doğdu. Babası Âli Bey, günümüzde Bulgaristan'da bulunan Eski Zağra'nın Çavlı köyündendir ve bu köyün timarına sahip bir sipahinin torunudur. Annesi Hidayet Hanım, Eski Zağralı olup 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında muhacir olarak İstanbul'a gelmiş ve Âli Bey'le burada evlenmiştir. Emin Âli ilk tahsilini babasının memuriyeti dolayısıyla Çanakkale Eceabat'ta yaptı. Daha sonra İstanbul'da özel Mekteb-i Tefeyyüz Rüşdiyesi'ne yatılı olarak girdi ve buradan birincilikle mezun oldu (1901). Babasının işlerinin bozulması yüzünden öğrenimine ara vermek zorunda kaldı. Uzunköprü'nün Kavaklı köyünde yaşayan halasının yanına gönderildi. Orada üç yıl kalarak İstanbul'a döndü ve imtihanla İstanbul İdâdisi'ne girdi (1904). Büyük bir gayretle burayı iki yılda bitirdi. Ancak aşırı çalışmaktan dolayı hastalandı ve bir yıl Edirne'de babasının yanında dinlendi. 1907'de Mekteb-i Mülkiye'ye kaydoldu. Mülkiyeyi bitirince (1910) idarecilik yerine öğretmenliği tercih etti ve Bursa Sultânisi'ne tarih öğretmeni oldu. Bu sırada yazdığı ve İslâmiyet'in

doğuşunun sosyal sebeplerini anlattığı, beş forması yayımlanmış İslâm tarihiyle ilgili eserinden dolayı azledildi. Ardından Maarif Nezâreti kendisini Fransa'ya öğrenci müfettişi olarak gönderdi (1913). Çavlı, Lille Üniversitesi'nde tarih metodolojisi derslerine devam etti. Annesinin hastalanması üzerine ertesi yıl İstanbul'a döndü ve İstanbul Lisesi'ne tarih öğretmeni tayin edildi. Bir süre sonra gönüllü olarak orduya katıldı. Fakat Maarif Nezâreti buna izin vermediğinden beş ay sonra tekrar öğretmenliğe başladı. 1914-1920 yıllarında İstanbul Sultânisi'nde ve çeşitli liselerde tarih öğretmenliği yaptı. 1920'de ikinci defa Bursa Sultânisi tarih öğretmenliğine gönderildiyse de gitmediği için istifa etmiş sayıldı. Açıkta kaldığı üç yıllık sürede Kantariye Şirketi ve Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nde çalıştı. 1923'te tekrar öğretmenliğe getirildi. Ağustos 1926'da hükümetin izniyle Afganistan'a gitti ve Afganistan Maarif Vezâreti müşaviri oldu. Bu görevi sırasında Hindukuş geçitlerini gördü, Orta Asya Türk hayatını inceleyip belge toplamak amacıyla yaptığı gezilerin birinde uyku hastalığına yakalandı. Kâbil elçiliğinde dört ay kadar tedavi görmesine rağmen iyileşmeden felçli halde Türkiye'ye döndü. Bir gözünü kaybetmiş olarak sağlığı düzelince 15 Eylül 1928'de Kadıköy Orta Mektebi ve İstanbul Erkek Muallim Mektebi'nde yeniden başladığı tarih öğretmenliğine birçok lisede devam etti. Yüksek Muallim Mektebi müdürlüğü ve Güzel Sanatlar Akademisi medeniyet tarihi öğretmenliği görevlerinde bulundu. Beyoğlu Kız Lisesi tarih öğretmeni iken 8 Eylül 1950'de emekliye ayrıldı ve 10 Kasım 1968'de öldü.

Heyecanlı konuşmaları, geniş ansiklopedik bilgisi ve takvim konusundaki uzmanlığıyla tanınan Emin Âli Çavlı, az sayıdaki eserinden ziyade çeşitli hâtıralarda yer alan sohbetleri ve talebelerinin naklettiği ders takrirleriyle bilinmektedir. Talebelerinden Enver Behnan Şapolyo, Fehmi Yavuz ve özellikle İstanbul Sultânisi'nde dört yıl kendisinden ders okuyan ve ölünceye kadar dostu olan Hilmi Ziya Ülken onun müfredata bağlı kalmadan ders anlattığını, o zamana kadar liselerde okutulan Mizancı Murad, Celâl Nûri ve Ahmed Refik'in eserlerini eleştirerek bunların indî görüşlerle dolu olduğunu, İbn Haldûn'dan kalma yükselme ve gerileme dönemi kavramlarının sosyolojik bir esasa dayanmadığını ileri sürdüğünü belirtmektedir. O yıllarda mevcut ittihâd-ı İslâm ve Turan gibi klişe fikirlerin mücerret ve hayali